

DE PREDIKING
VAN HET
OUDE
TESTAMENT

DR. E.W. TUINSTRA

Spreuken
deel 3

DR. E. W. TUINSTR

SPREUKEN
deel III

KokBoekencentrum Uitgevers • Utrecht

Inhoud

Voorwoord	9
Hoofdstuk 22	11
Aantekeningen bij 22:17-29	21
Hoofdstuk 23	23
Aantekeningen bij hoofdstuk 22:30 - 23:35	39
Hoofdstuk 24	43
Aantekeningen bij hoofdstuk 24	63
<i>Hoofdstukken 25-29</i>	67
<i>De verzameling van Hizkia</i>	
Hoofdstuk 25	71
Aantekeningen bij hoofdstuk 25	87
Hoofdstuk 26	91
Aantekeningen bij hoofdstuk 26	109
Hoofdstuk 27	111
Aantekeningen bij hoofdstuk 27	129
<i>Hoofdstukken 28 en 29</i>	133
Hoofdstuk 28	139
Aantekeningen bij hoofdstuk 28	161
Hoofdstuk 29	165
Aantekeningen bij hoofdstuk 29	187
<i>Hoofdstukken 30 en 31</i>	191
Hoofdstuk 30	195
Aantekeningen bij hoofdstuk 30	223

Hoofdstuk 31	227
Aantekeningen bij hoofdstuk 31	249
Aanvullende bibliografie	253
Register	262

Voorwoord

Het stemt mij dankbaar dat dit werk waartoe ik ooit door mijn leermeester Adam van der Woude ben aangezocht, nu voltooid is. Bij de eerste twee delen werd ik aangemoedigd door mijn vrouw en bij dit laatste deel is de vruchtbare samenwerking met Dick Snijders, pastor loci te Elst, van grote betekenis geweest. Zijn nauwgezetheid is de tekst zeker ten goede gekomen. De leden van de redactie moet ik bedanken voor het zorgvuldig nakijken van het manuscript. In onderscheid tot de beide vorige delen is in dit derde deel een vertaling toegevoegd. Die vertaling is een werkvertaling die tot doel heeft de toegankelijkheid van het boek te verhogen. Ik ben de redactie van de serie erkentelijk dat zij hiermee akkoord is gegaan.

Elst, februari 2020

Hoofdstuk 22

Deze derde verzameling in Spreuken onderscheidt zich duidelijk van de voorafgaande verzameling. Meteen in de eerste verzen van dit gedeelte treedt een stijlverandering ten opzichte van 10:1-22:16 op. De vorm van de tweeregelige spreuk wordt verlaten. Deze verzen (22:17-21) vormen de inleiding op de spreuken die volgen en herinneren aan de onderwijzingen in hoofdstuk 1-9. De aanduiding ‘woorden van de wijzen’ in 22:17 is mogelijk oorspronkelijk het opschrift van de verzameling geweest. In ieder geval geven deze woorden het onderscheid aan in auteurschap met de spreuken van Salomo in 10:1-22:16. Wordt op deze wijze het begin gemarkeerd, het einde van de verzameling vinden we in 24:22 want het volgende vers 24:23a luidt: ‘ook dit (zijn woorden) van wijzen’. Dat vers is dus het opschrift van een volgende kleine verzameling (24:23-34). De samenhang van 22:17-24:22 wordt versterkt wanneer we aannemen dat in 22:20a sprake is van 30 spreuken. Voor het moeilijk te begrijpen ketib *šlšwm* (qerē *šālšim*) moeten we dan *šlōšim*, ‘dertig’, lezen (meer daarover bij vs. 20). Vaak wordt verwezen naar de onderwijzing van Amenemope die omstreeks 1100 v. Chr. in Egypte ontstaan is en waarvan de invloed in dit deel van Spreuken duidelijk merkbaar is. Daar wordt gesproken over 30 hoofdstukken. Het getal 30 duidt een zekere samenhang aan van 22:17-24:22 als verzameling spreuken waarvan het doel wordt aangegeven in 22:19 ‘opdat je vertrouwen in YHWH zal zijn’ (*lih’yōt bayhwh mibṭəkā*) en 24:21 ‘ontzag voor YHWH, mijn zoon, en de koning’ (*ʿrā ’ ʿt yhwh bʿnī wāmēlèk*) de grondregel geeft.

LXX heeft na 24:22 nog vijf extra verzen en vervolgt met 30:1-14. Daarna volgt 24:23-34 waarop 30:15-33; 31:1-9 aansluiten. Dan volgen de hoofdstukken 25-29 en wordt zoals in MT afgesloten met 31:10-31. Deze afwijkende volgorde ondersteunt de veronderstelling dat 24:22 het einde van de derde verzameling vormt.

De verzameling verschilt ook van de voorafgaande doordat het antithetisch parallelisme vrijwel ontbreekt (23:17; 24:16). De aanhef ‘mijn zoon’ komt herhaaldelijk voor: 23:15, 19, 26; 24:13, 21. In vergelijking met de andere collecties is de frequentie van de vermaning hoog. Zij komen vooral voor in vierregelige spreuken en zijn doorgaans negatief geformuleerd.

Indeling van 22:17-24:22 (70 verzen)

In de verzameling kunnen drie gedeelten onderscheiden worden.

- 22:17-23:11 de inleiding (22:17-21) en 10 spreuken eindigend in 23:11 waar een theologische onderbouwing van de vermaning in 22:28 wordt gegeven.
- 23:12-35 de opvoeding, bereidheid tot opvoeden en om opgevoed te

- worden: 8 spreuken eindigend met een lied over de dronkenman in 23:29-35.
 - 24:1-22 verschillende onderwerpen: 12 spreuken eindigend met de oproep om ontzag te hebben voor YHWH en voor de koning.

Er heerst een tamelijk grote eenstemmigheid over deze indeling waarbij 22:17-21 de inleiding vormt, gevolgd door tien spreuken (22:22-23:11). Bij 23:12-35 is er verschil van mening over de vraag of 23:12-14 één of twee spreuken bevat. Het eenvoudigst lijkt het hier van twee spreuken te spreken. In 23:12 wordt de leerling aangesproken, in 23:13-14 de leraar/vader. Dan volgen in 23:15-35 nog zes spreuken en 24:1-22 nog twaalf, in totaal dus dertig.

Proloog
 22:17-21

Woorden van wijzen.
Leen je oor en luister naar mijn woorden,
richt je aandacht op mijn wijsheid,
want aangenaam zijn ze wanneer je hen bewaart in je binnenste,
ze zijn allemaal klaar om op je lippen te nemen.
Opdat je je vertrouwen op YHWH stelt,
heb ik je onderwezen, heden, ja jou.
Heb ik voor jou niet dertig (spreuken) opgeschreven,
als raadslag en kennis?
Om je te onderwijzen waarheid, betrouwbare woorden,
om antwoord te geven aan wie je gezonden heeft.

Deze tienregelige inleiding (22:17-21), die vooraf gaat aan de spreuken die volgen in 22:22-24:22 bevat een aansporing om te luisteren (vs. 17), een motivatie (vs. 18: 'want ze zijn aangenaam ...') en een doelstelling (vs. 19-21: 'opdat je je vertrouwen op YHWH stelt ...'). De manier van spreken is die van een leraar tot zijn leerling, de terminologie van de onderwijzing die we kennen uit de hoofdstukken 1-9. Voor het eerst sinds hoofdstuk 7 treffen we een onderwijzing aan, een aansporing om te luisteren naar de wijzen en te vertrouwen op YHWH, wiens naam centraal staat. Met 'woorden van wijzen' (*dibrē ḥāk^amīm*) in vs. 17 onderscheidt dit gedeelte zich van het voorafgaande dat 'spreuken van Salomo' (*mišlē š^elōmō*) bevat (10:1). De aanduiding *māšāl* wordt uitsluitend voor de spreuken van Salomo gebruikt (1:1, 6; 10:1; 25:1). Bij de wijzen of wijze wordt vaak van 'woorden' (*d^ebārīm*) gesproken (1:6; 22:17; 30:1 (Agur); 31:1 (moeder

van Lemuël)). Wie deze wijzen zijn laat de auteur in het midden. Mogelijk is de auteur er één van want ‘de woorden van wijzen’ staat parallel met ‘mijn kennis’ (*da^ctī*). Maar het kan ook zijn dat zijn kennis onderscheiden moet worden van de woorden van niet-israëlitische wijzen wier wijsheid de auteur in herinnering wil roepen.¹ De uitdrukking ‘woorden van wijzen’ (*dibrē hāk^amīm*) zou goed het opschrift geweest kunnen zijn dat later door haplografie in de tekst is geraakt.² Het kan daar ook bewust ingeschoven zijn om het vreemde niet op te laten vallen (Sæbø). Dit opschrift is dan bedoeld voor de hele derde spreukenverzameling (22:17-24:22) en vs.17 zou vervolgens aldus geluid hebben: *haṭ ʿozn^ekā ūš^emā^c d^ebārāy w^elibkā tāšit l^eda^ctī*, ‘leen je oor en luister naar mijn woorden en je hart zet dat op mijn kennis.’ ‘Mijn woorden’ (*d^ebārāy*) in 17a sluit goed aan bij ‘mijn kennis’ (*da^ctī*) in 17b. De wijziging verschaft daarmee niet alleen een titel aan deze verzameling maar geeft ook reliëf aan het ‘ook dit zijn (spreuken) van wijzen’ in 24:23, dat betrekking heeft op de kleine, vierde verzameling in 24:23-34.³

In de versiones vindt de emendatie geen steun en MT geeft een goede zij het enigszins overladen tekst, een tricolon in plaats van de te verwachten bicolon. ‘Woorden van wijzen’ vormt echter geen geschikte parallel van ‘mijn kennis’. LXX heeft een eigen vorm aan de perikoop gegeven. Vs. 17b MT wordt vs. 18a. Er is een inclusio met *logos* aan het begin (vs. 17) en einde (vs. 21), een driemaal herhaald ‘jouw hart’ (vs. 17, 18, 20) en in vs. 19b is YHWH onderwerp: ‘Hij doet je zijn weg kennen’. Zo krijgt de proloog een eigen kleur. Opvallend is de nadruk op ‘het ware woord’ in het laatste vers van de inleiding: ‘ik leer je dus te gehoorzamen aan het ware woord (*alèthè logon*) en de goede kennis (*gnoosin agathèn – A alèthè*) om woorden van waarheid (*logous alètheias*) te kunnen antwoorden aan hen die je ondervragen’. Ook in de inleiding in hoofdstuk I heeft LXX *alèthè* toegevoegd: ‘ware gerechtigheid’ (1:3).

Het is niet geheel uit te sluiten dat in het eerste hoofdstuk van Spreuken in 1:6b *dibrē hāk^amīm*, ‘woorden van wijzen’, betrekking heeft op de gedeelten die volgen in 22:17-24:22; 24:23-34; 30:1-14; 31:1-9. De auteur/redacteur van de inleiding in 1:1-6 zou deze gedeelten al voor ogen gehad kunnen hebben toen hij van *dibrē hāk^amīm* (1:6b) sprak. LXX heeft de spreuken van Agur en van de moeder van Lemuël zo geplaatst dat de anonieme getallenspreuken (30:15-33) na hoofdstuk 24 en vóór de Tweede Salomonische verzameling (hfdst. 25-29) staan. Zo zou in de Griekse versie de buitenlandse stof ingekaderd zijn terwijl ook de uitheemse namen van Agur en Lemuël verdwenen zijn.

22:17 Ook in de schriftelijke overlevering (zie vs. 20) wordt aan de vorm van de mondelinge onderwijzing vastgehouden. De overdracht van de leraar op de leerling geschiedt mondeling. Er wordt gesproken over *h^ekāmīm*, ‘wijzen’. Een probleem is dat we weinig van deze wijzen afweten (zie dl. I, p. 15v). Hier zou sprake kunnen zijn van een zeer brede en algemene aanduiding voor wijzen waaronder ook niet-israëlitische wijzen als Amenemope, Ani en Achikar vallen.⁴ Daar zou de aanduiding *d^ebārīm*, ‘woorden’, op kunnen duiden. Die term wordt immers ook voor de spreuken van Agur en die van de moeder van Le-

muël gebruikt. Het woord *māšāl*, ‘spreuk’, blijft gereserveerd voor de spreuken van Salomo (1:1, 6 in een reeks met ‘woorden van wijzen’; 10:1; 25:1). Hier hebben de woorden van wijzen (*dibrē ḥ^akāmīm*, vgl. 1:6) betrekking op de spreuken die volgen (22:22-24:22). In deze kleine proloog wordt in een ik-jij verhouding (‘jouw oor – mijn woorden; jouw hart – mijn kennis’) van leraar en leerling de lof van de kennis (*da^cat*) van de leraar geprezen om de leerling te motiveren (vs. 18). Oren en hart worden vaker naast elkaar genoemd (2:2 in dezelfde volgorde). ‘*Richt je hart op mijn kennis*’ want het luisteren moet in een ter harte nemen overgaan. Het hart is immers gegeven om te verstaan (zie dl. I, p. 130). Het onderricht is gericht op het overbrengen van wijsheid en die zal leiden tot vertrouwen op God.

In deze inleiding zijn de overeenkomsten met de onderwijzing van Amene-mope treffend:

*‘Leen je oor, luister naar wat gezegd wordt; laat je hart het verstaan.
Het is heilzaam het ter harte te nemen, maar wee degene die het veracht.
Laat het in het binnenste van je lichaam rusten, dan is het een spit in je hart.
En wanneer er dan een storm van woorden opsteekt dan is dat een meerpaal voor je tong.’⁵*

Dat *w^clibkā tāšīb l^cda^ctī*, ‘en je hart zet het op het kennen van mij’, (NaB; kanttek. StV laat in dat geval ‘mij’ op de wijsheid slaan) zou betekenen is niet waarschijnlijk en past niet in de context. Het is de kennis, de wijsheid die overgedragen wordt.

22:18 De aandacht die je de woorden van de wijsheidsleraar zult schenken zal je goed doen. Wanneer je je die woorden eigen maakt en je die wijsheid gaat gebruiken dan is dat bijna als muziek. Aangenaam, liefelijk (*nā^cīm*, 23:8; 24:4), een woord dat ook voor de lier en voor David als zanger gebruikt wordt, zo worden de woorden van de wijzen hier gekwalificeerd, als iets dat ook een esthetisch genoegen is. Zo wordt aan de spreuken als een kleinood vorm gegeven. Je moet die woorden in je binnenste (*bêtèn*) bewaren zodat je hen straks op het juiste moment ter beschikking hebt. Zij staan allemaal (*yaḥdāw*) op je lippen klaar (*yikkōnū*) om gebruikt te worden, vgl. 19:29. De schatten die je hier worden toevertrouwd moeten benut worden. De inleidende woorden zijn ook een uitnodiging waarin het fraaie en welluidende met de wijsheid verbonden wordt.⁶ Het vers is een motivatie in de vorm van een stelling terwijl vs. 19, dat het doel van de vermaning aangeeft, ook deel van de motivatie is.⁷

Op grond van Amene-mope wordt wel voorgesteld om *k^cyātēd*, ‘als een tentkoord, tentpin’, te lezen in plaats van *yaḥdāw*, vgl. Job 4:21. Maar in Amene-mope is sprake van een pin, in scheepstermen

‘een spit’, waarmee een schip vastgezet wordt zodat het bij storm niet los slaat, een beeld voor beheersing, voor zwijgen wanneer emoties zich laten gelden: ‘... dan vormt het een spit in je hart. Wanneer een wervelwind van woorden opsteekt dan is het een houvast voor je tong.’⁸

22:19 Hier bevindt zich de kern van de proloog. De naam van YHWH staat centraal, op hem moet de leerling vertrouwen. Het doel van het onderwijs is dat je je vertrouwen op YHWH stelt. Een mens moet zijn zekerheid bij God zoeken en bij hem zal hij die dan ook vinden. Dat vertrouwen wil de auteur de leerling inprenten. Bij deze kern wordt de lezer nadrukkelijk bepaald: om hem gaat het: ‘(daarom) heb ik je onderwezen, heden, ja jou’ (*hayyôm ’af-’ättā*). De leerling, de hoorder, de lezer wordt direct en persoonlijk aangesproken. De ongebruikelijke volgorde geeft dit vers, dat het doel van het onderwijs aangeeft, nadruk. De hier voor ‘onderwijzen’ gebruikte werkwoordsvorm (*yāda’ hifil hōda’tikā*) treffen we in Spreuken behalve in 22:21 ook aan in 1:23. Hier in de mond van de wijze, daar in de mond van de Wijsheid.

Het voorop plaatsen van de infinitivus *lih’yōt* terwijl het hoofdwerkwoord *hōda’tikā* later volgt en het voorafgaan van de godsnaam aan *mibtaḥkē* versterken de nadruk: ‘vertrouw alleen op YHWH’.

22:20 De spreuken zijn schriftelijk vastgelegd (‘heb ik niet voor jou opgeschreven?’). Het nadrukkelijke ‘voor jou’ sluit aan bij ‘ja, jou’ in het voorafgaande vers. De lezer zou de woorden als een persoonlijke brief aan hem kunnen zien. De vraag die gesteld wordt kan opgevat worden als een vorm van vermaning.⁹ Het begrip spreuken moet hier bij gedacht worden maar de inhoud wordt helder aangegeven als raad (*mōēsā*) en kennis (*dācat*). De vocalisatie *šelošim*, ‘dertig’, levert met de aanvulling ‘spreuken’ een overeenkomst op met de dertig hoofdstukken van Amenemope, een getal waar aan het slot van de Egyptische onderwijzing nog eens op gewezen wordt: ‘Kijk eens naar deze dertig hoofdstukken, ze maken blij en ze onderwijzen ...’¹⁰ En hoewel de hoofdstukken in de Egyptische onderwijzing veel langer zijn dan de gemiddelde spreuk in 22:17-24:22 kan het getal dertig onder invloed daarvan gekozen zijn en het is inderdaad mogelijk tamelijk ongedwongen in het vervolg (22:22-24:22) een dertigtal spreuken vast te stellen.¹¹ Niet dat die dertig spreuken aan Amenemope ontleend zijn maar het getal is een van de punten waaruit de invloed van deze Egyptische onderwijzing op dit deel van het boek Spreuken blijkt. Het doel van de spreuken die volgen is je het belang van waarachtigheid bij te brengen. Het zijn spreuken waarmee je aan de slag kunt en in het leven wat aan hebt. Ze leiden je naar een eerlijk leven. Het volgende vers formuleert die doelstelling: om je de waarheid te doen kennen. Het eerste doel is je houding tegenover God, in vs. 18 geformuleerd met ‘vertrouwen op God’, in vs. 21 volgt het tweede: je houding tegenover de mensen.

De lezing *šēlōšim* verdient de voorkeur boven *šālišim* (qerē), dat 'kernspreuken (NBG)' of 'belangrike voorskrifte' (NSA) zou kunnen betekenen of *šilsōm* (ketib), 'eergisteren, vroeger' (NaB; Whybray 'Did I not write you recently?'¹²). Deze laatste lezing kan wel een zeker reliëf geven aan het 'heden' (*hayyōm*) in het voorafgaande vers en daarom is een tijdsaanduiding bij 'voor jou' (*ʾkā*) niet vreemd. LXX heeft (*trissoos*), 'drievoudig'. De *bēt* in *bʾmōʾēšōt wādāʾat* is een *beth essentiae*.¹³ Het lexem *mōʾēšā*, 'raad, plan, besluit', komt alleen in het meervoud voor en heeft waneer het in een theologische context staat, wat vaak het geval is, doorgaans een ongunstige betekenis.¹⁴ Hier is dat niet het geval.

De verhouding mondelinge overlevering en schriftelijke vastlegging is gecompliceerd. Spreken en schrijven gaan naast elkaar en beïnvloeden elkaar. De eerste negen hoofdstukken van Spreuken worden als gesproken woord gepresenteerd ('luister!'), maar het concept lijkt hoorder en lezer op het oog te hebben. Bij het horen zouden we ons de leerling, het opgroeiende kind, kunnen voorstellen. Bij het lezen de leraar, de ouder. De onderwijzing is een zelfstandige, literaire vorm geworden die uit een mondelinge traditie is gegroeid. De ouderlijke vermaning vormt het hart van de opvoeding en die ligt aan het 'genre' onderwijzing ten grondslag.¹⁵ Het betekent niet dat deze teksten in deze vorm door de ouders zijn voorgedragen maar dat is wel de constellatie waarin de auteurs de onderwijzingen gesitueerd hebben. Zo hebben de auteurs dat gewild. De schriftelijke vorm maakt de onderwijzingen voor allen beschikbaar, zonder het huiselijke gebruik uit te sluiten.

22:21 De directe persoonlijke toon van het vorige vers wordt volgehouden. Na het eerste woord voor 'waarheid' (*qōšē*, een aramëisme¹⁶) volgt de uitdrukking 'betrouwbare woorden' (eig. 'woorden van waarheid', *imrē ʾēmēt*). Beide samen lijken betrekking te hebben op de dertig spreuken die volgen. De uitspraken die de leerling onderwezen krijgt, zijn waar en betrouwbaar. Ze zullen een leidraad in het leven zijn en een houvast bieden. In het vervolg van het vers komt een andere, een praktisch maatschappelijke, doelstelling van de leermeester aan de orde, namelijk dat de leerling een betrouwbare boodschapper zal moeten zijn. De leerling zal ook zelf de waarheid moeten betrachten wil hij als boodschapper betrouwbaar zijn. De overbrenger van berichten en boodschappen moet voor zijn opdrachtgevers nauwkeurig en waarheidsgetrouw zijn. Zijn verantwoordelijkheid was groot en het aanzien van zijn zenders was daarmee gemoeid. Hij moet zorgvuldig terugrapporteren. Er was geen pers, er waren alleen boodschappers. Het vers lijkt overladen met de nadrukkelijke herhaling van het woord 'ēmēt, 'waarheid, betrouwbaarheid', maar de concentratie van deze begrippen onderstreept de bedoeling van de spreuken die volgen. Daarin gaat het om meer dan gewoon onderwijs, het gaat om het volle leven en het belangrijkste daarin is vertrou-

wen, vertrouwen op YHWH (vs. 19). Dat godsvertrouwen is een persoonlijke, individuele zaak, maar zelf moet je in het maatschappelijke verkeer betrouwbaar zijn en vertrouwen willen bevestigen in het dagelijkse leven (vs. 21b). Vertrouw op God en wees zelf betrouwbaar.

In 'amārim 'èmet (vs. 21b) kan 'èmet dittografie zijn want is het is geen gangbaar Hebreeuws.¹⁷ De uitdrukking qōšt 'imrē 'èmet zou een superlativus kunnen zijn: 'de waarachtigste woorden'. LXX heeft in vs. b 'opdat je betrouwbare antwoorden geeft aan hen die je ondervragen'. Voor de uitdrukking l'šōlhèykā, 'aan je opdrachtgevers, aan hen die je gezonden hebben', vgl. 10:26; 25:13. Het zijn belangrijke mensen in wier dienst de leerling, de zoon, kan komen. Overigens kan de meervoudsvorm hier ook een onbepaalde enkeling aanduiden.¹⁸ De opvatting dat de volgende onderwijzing als enig doel heeft boodschappers te vormen die rijke cliënten goed kunnen representeren is te beperkt.¹⁹ Een goede boodschapper zijn is het praktische doel maar centraal staat het vertrouwen in YHWH zoals al direct uit de eerste spreuk blijkt.

22:22-29

Spreuk 1-5

22:22-23, spreuk 1

*Beroof de arme niet, want hij is al arm
en vertrap de behoeftige niet in de poort,
want YHWH voert hun rechtsgeding
en wie hen beroven berooft hij van hun leven.*

Deze eerste van de 30 spreuken sluit inhoudelijk goed aan bij 22:16, de laatste spreuk van de voorafgaande grote spreukenverzameling. Eindigt die verzameling met een spreuk in de sfeer van 14:31 ('wie de arme (*dāl*) onderdrukt, smaadt diens maker'), deze verzameling opent er mee. Zo goed als de sterke, de machtige wordt gewaarschuwd, zo goed wordt de arme getroost. Het is een waarschuwing je niet te vergrijpen aan de schamele bezittingen van de arme, wiens zwakheid bijna een verleiding is, hij is een makkelijke prooi voor de respectloze. Beroof een arme niet ('*al tigzāl dāl*, vetitivus) want hij is weerloos (*kī dāl hū*, 'want hij is arm, hij is een *dāl*').²⁰ Beroof je hem van zijn laatste middelen, zijn elementaire levensbehoeften dan bedreig je zijn leven. Maar wees gewaarschuwd deze onbeduidende mens heeft een beschermer die sterker is: YHWH, de beschermheer van de armen. Wanneer je hem aantast, tast je God aan. Hij zal voor hen in het krijt treden (*rīb rībām*, 'hun rechtsgeding voeren', vgl. 19:17; zie bij 3:30). Hij zal de rovers treffen met de zwaarste straf (*qāba^c 'èt qōb^c ēhēm*). Wie de arme berooft, zet zijn leven op het spel. Het tweede hoofdstuk van Amene-mope begint met: 'Hoed je er voor een ellendige te beroven, een zwakke geweld aan te doen.'²¹

Het werkwoord *gāzal*, 'beroven', komt behalve in 28:24 en nifal in 4:16 niet in Spreuken voor, elders 27x. Het is een asociaal handelen dat door YHWH vergolden zal worden. De werkwoorden *dāka*, 'vertrappen', en *qābaʿ*, 'beroven' komen alleen hier in Spreuken voor. Voor *dal* en *ʿānī*, 'arm', zie bij 10:15; 14:31 en de excursus 'arm' (*dal*) dl. II, p. 205v.

22: 24-25, spreuk 2

*Ga niet om met een driftkop
en met een heethoofd laat je niet in,
opdat jij je niet je gewent aan zijn wegen
en een val zet voor je eigen leven.*

Een heethoofd (*ʿiš hēmōt*), vooral in de Egyptische onderwijzing een bekende figuur (zie bij 15:18), duidt een boze negativist aan. Zijn boosaardig gemopper heeft iets aanstekelijks en daarom moet je zo'n ruzieachtige figuur mijden. Een hyperkritische instelling bederft je leven: 'Die zet een val (*mōqēš*) voor je ziel'. Wantrouwen en achterdocht verzuren het leven. In het eerste werkwoord van de tweede helft (*ʿālaf*, een Aramees leenwoord) zit niet alleen gewenning maar ook de connotatie 'leren, overnemen'. Vergelijk Šuruppak r. 27: 'Houd je buiten geruzie, bij belediging houd afstand.'²² Zowel in 22:23 als hier wordt *nēfēš* gebruikt. In vs. 23 rooft YHWH het leven, hier bederft je zelf je leven.

Vs. 24 is chiaistisch geconstrueerd, waardoor de nadruk op de driftkop valt. Syntactisch zijn de twee verzen verbonden door het suffix van *ʿōrhōtāw*, 'zijn wegen', in vs. 25a, dat terugverwijst naar *baʿal ʿāf*, 'driftkop', en *ʿiš hēmōt*, 'heethoofd', in vs. 24. Vgl. 15:18 (*ʿiš hēmā*); 27:3, 4; 29:22 (*ʿiš-ʿaf* en *baʿal hēmā*). Pluralis *hēmōt* kan verheviging aanduiden.²³

22: 26-27, spreuk 3

*Wees niet bij wie handslag geven,
bij hen die leningen garanderen.
Als je niet kunt voldoen,
waarom zal men dan jouw bed van onder je vandaan halen?*

Waarschuwingen tegen borg staan vinden we vaker in Spreuken (6:1; 11:15; 17:18; 20:16; 27:13). Borg staan wordt gezien als het soort hulp dat meer problemen veroorzaakt dan oplost. Hier gaat deze raad gepaard met een ironische vraag: Waarom zou je het risico nemen dat je bed, toch een zekere luxe, onder je vandaan wordt gehaald? Vaak zal hij die borg staat vermogend genoeg zijn om op het moment dat hij voor de schulden van een ander moet opdraaien in ieder geval nog een bed over te houden. Maar hier wordt het afschrikwekkendste scenario geschetst. Hij die borg stond heeft geen rust meer en zelfs geen plek meer

om te rusten. Schuldenaars zelf hadden in ieder geval nog 's nachts recht op hun mantel (Ex. 22:25-26). Waar het in schulden geraken toe kan leiden wordt beschreven in Neh. 5:2-11. Het vraagwoord in vs. 26b *lammā*, 'waarom', is geen dittografie, maar versterkt nog eens het voorafgaande: 'Waarom zou zo iets dat vermeden kan worden jou overkomen?'²⁴

Een Akkadische spreuk uit Hattuša luidt: 'Ik ben borg geworden vandaar dat (mijn) verliezen nooit zullen o[phouden].'²⁵ Een aanwijzing dat Mesopotamische wijsheidsteksten in de late bronstijd tot in het gebied van de Hethieten bekend waren.

22: 28, spreuk 4

*Verplaats de oude grenzen niet,
je voorouders hebben ze vastgesteld.*

Stenen gaven de grenzen van de akkers aan. Het verplaatsen ervan om je eigen terrein te vergroten was een moeilijk te bewijzen vergrijp. Elders in Spreuken worden vooral weduwen (15:25b) en wezen (23:10b) als slachtoffer van dit soort misdrijf genoemd. Zij stonden er immers vaak alleen voor en dan kon de akker die zij moesten bewerken wel eens langere tijd braak blijven liggen met als mogelijk gevolg dat kwaadwillende burens zich onrechtmatig land zouden toe-eigenen. Zonder goede pleitbezorger in de poort waren zij vaak machteloos. Wie de grensstenen verzette overtrad YHWH's beschikking betreffende het land, YHWH liet immers de grenzen van het land vaststellen (Num. 34). De overtreder beroofde zijn medemens van zijn middelen van bestaan en bedreigde daarmee dus diens leven.²⁶

In Deut. 19:14; 27:17 wordt dit misdrijf onder de vervloekingen genoemd. Waarschijnlijk is in Deuteronomium een oude vorm van Spreuken geciteerd en op eigen wijze uitgebreid. De auteur van dit deel van Spreuken maakt hier zo overvloedig gebruik van Amenemope dat het onwaarschijnlijk is dat hij voor deze ene spreuk bij Deuteronomium te rade zou zijn gegaan.²⁷ De grenzen werden in de hele oudheid geacht onder goddelijke bescherming te staan. In Mesopotamië werden vaak vervloekingen aangebracht bij de op grote stenen voorkomende lijsten van grenzen. Ook in Amenemope (7,11) wordt er nadrukkelijk tegen deze kwalijke praktijk gewaarschuwd.²⁸ Verplaats niet de grenssteen op de grens van de velden en verschuif het meetsnoer niet van zijn plaats. Wees niet belust op een el akker en vergrijp je niet aan de akker van een weduwe. Overigens refereert Amenemope aan een praktijk, die typisch is voor Egypte, omdat daar ieder jaar na de overstromingen van de Nijl de grenzen van de akkers opnieuw gemarkeerd moesten worden en daar werden koorden voor gebruikt.²⁹

Zie ook bij 23:10-11.

22: 29, spreuk 5

Heb je een man gezien bekwaam in zijn werk?

Voor het aangezicht van koningen zal hij gaan staan,

niet voor het aangezicht van onbeduidende lieden zal hij staan.

Met de vraag ‘heb je gezien?’ wordt de aandacht getrokken, zoals ook in 26:12 en 29:20, vgl. Deut. 22:1-4. Een bekwame werker zal in dienst van de koning komen. Daar is hij op zijn plaats. Zo’n talent mag niet verloren gaan. De spreuk is in de eerste plaats bestemd voor leraren en opvoeders die oog moeten hebben voor (*hāzā*, als in Ex. 18:21 ‘uitkijken naar’) talentvolle pupillen en er voor moeten zorgen dat die de juiste loopbaan kiezen. Zulke begaafde jonge mensen zijn bestemd voor een hoger ambt en komen wellicht in aanmerking voor een functie aan het hof. Zij moeten in dienst van de koning komen en niet in dienst van onbeduidende mensen (*hāšūkim*, een hapax, eigenlijk ‘obsuur’, hier in sociale zin onaanzienlijk). Waarschijnlijk wordt in deze spreuk in de eerste plaats aan een schrijver gedacht hoewel dat niet nadrukkelijk gezegd wordt. Het woord *māhīr*, ‘geschied, ervaren’, duidt op een schrijver.³⁰ Ezra wordt een schrijver bekwaam in de wet van Mozes (*sōfēr māhīr b^etōrat mōšè*) genoemd (Ezra 7:6) en in Ps. 45:2 noemt de psalmist zijn tong een vaardige schrijver (*sōfēr māhīr*). Ook in Achikar wordt dit woord *mhyr*, ‘bekwaam’, genoemd in verband met de wijze schrijver (*spr hkym*). De spreuk lijkt op een vers aan het slot van Amenemope: ‘Een schrijver die in zijn ambt ervaren is, die wordt waardig bevonden om aan het hof te zijn.’³¹

Het werkwoord ‘zich opstellen, gaan staan’ (*hityāššēb*) duidt op de fysieke positie van de schrijver, hij stelt zich iemand ten dienste en het impliceert dat hij in dienst is (vgl. Zach. 6:5; Job 1:6; 2:1).³² In Sir. 8:8 wordt *leitourgēsai*, ‘dienen’, gebruikt als vertaling van *hityāššēb*. Die connotatie speelt hier zeker mee, zoals ‘*āmad lifnēy*, ‘staan voor’, de houding van de dienaar voor zijn meester aanduidt en vaak dienen betekent (1 Kon. 10:8; Jer.40:10).

Aantekeningen bij 22:17-29

1. Barucq, pp. 169v.; Sæbø, pp. 279v.
2. Zo o.a. H. Gressmann, Die neugefundene Lehre des Amenemope und die voralexandrische Spruchdichtung Israels, ZAW 42 (1924), pp. 272-294, spec. p. 274; Gemser; Plöger; Meinhold; Whybray; Fox; BHS.
3. C.J. Labuschagne, *Numerical Features of the Book of Proverbs*, p. 1: '...this correction has proved to be the key to ascertaining the original canonical text', www.labuschagne.nl/ketubim/Bookofproverbs. Anders A. Luc, The Titles and Structures of Proverbs, ZAW 112 (2000), 252-255: '...the words *dibre chakamim* may be merely part of the poetic line, and not a title', zo Waltke; Murphy; L&M; Fuhs, FzB 315, die terecht opmerkt dat LXX ('Aan de woorden van wijzen leen uw oor en luister naar mijn woord') de emendatie niet ondersteunt.
4. Fox, p. 707.
5. Amenemope 3,8-1; Brunner, o.c., pp. 238v.; TCOS I, p. 116; ANET, p. 421.
6. G.E. Bryce, *A Legacy of Wisdom*, Lewisburg 1979, pp. 110v. citeert in dit verband ook 17:7, 'Bij een dwaas past geen verheven taal' omdat er een denkrichting van de wijsheid wordt aangegeven waarin het esthetische met de wijsheid verbonden wordt (Brunner, p. 256, r. 549v.). In de morele evaluatie worden niet de termen 'slecht' en 'recht' gebruikt (vgl. Fox II, p. 973). Zie ook Luchsinger, o.c., 74.
7. Ph. J. Nel, *The Structure and Ethos of the Wisdom Admonitions in Proverbs*, BZAW 158 (1982), pp. 57v.
8. Brunner, p. 239, rr. 52-54.
9. Nel, o.c., p. 25: '...the interrogative *h^alō*' in the wisdom literature ... a form of admonition'.
10. Brunner, p. 256, r. 540; ANET, p. 424. Dertig is ook het getal van de rechters die in het regionale college zitting hebben dat in r. 401 van Amenemope genoemd wordt. Vgl. Brunner, p. 480v.; Fox, p. 711
11. N. Shupak (SOWA, p. 216) : 'There is no doubt that the keyword *š^elōšim*, 'thirty', in Prov. 22:20 stems from the influence of the Egyptian parallel, whether 22:17-24:22 contains 30 sayings or not'. Thierry Maire acht het mogelijk dat *šlšwm* de naam is van degene tot wie de onderwijzer zich richt. Th. Maire, Proverbs XXII 17ss.: enseignement à Shalishôm?, VT (1995), pp. 227-238, spec. pp. 236v.
12. R.N. Whybray, The Structure and Composition of Proverbs 22:17-24:22 in: *Wisdom: The Collected Articles of Norman Whybray*, ed. Katharine Dell and Margaret Barker, (SOTS Mon), Sheffield 2005, pp. 76-89, spec. 88v.
13. GesK §119i.
14. L. Ruppert, TWAT III, k. 733v.; zie bij 1:31, dl. I p. 68, 261.
15. Fox I, p. 74.
16. Wagner, *Die lexikalischen und grammatikalischen Aramaismen im alttestamentlichen Hebräisch*, 1966, p. 274; A. Cody, Notes on Proverbs 22:21 and 22:23b, *Biblica* 61 (1980), pp. 423v.

17. Fox, Clifford.
18. *GesK* §124o.
19. J.L. Crenshaw, The Sage in Proverbs, in: *The Sage in Israel and Ancient Near East*, ed. John G. Gammie and Leo G. Perdue, Winona Lake 1990, pp. 205-216.
20. Zie excurs 'arm' (*dal*), dl. II, pp. 204v.
21. *TCOS* I, p. 116; Brunner, p. 239, r.61v.; zie voor *dāl* ook *TWAT* II, kk. 233-235
22. B. Alster, *Wisdom of Ancient Sumer*, Bethesda 2005, pp. 39, 61.
23. Brockelmann, *Hebr. Synt.*, § 19b.
24. J. Barr, Why? In Biblical Hebrew, *JTS* NS 36 (1985), pp. 1-33, spec. 19-22; BHS ziet in *lammā* dittografie, zo niet BHQ.
25. Y. Cohen, *Wisdom from the Late Bronze Age*, Atlanta 2013, pp. 200-201.
26. C.J. Labuschagne, *Deuteronomium* II (POT), Nijkerk 1990, pp. 154v.
27. Fox, 732v. Voor de verhouding Spreuken, Deuteronomium en Amenemope, zie Fox, pp. 732v.; M. Weinfeld, *Deuteronomy and the Deuteronomic School*, Oxford 1972, pp. 265-267.
28. Brunner, pp. 241v., r. 126vv.; *TCOS* I, p. 117.
29. Brunner, l.c., r. 127-131; Fox 732.
30. J. Barr, *CPTOT*, p. 295.
31. Brunner, p. 256, r. 549v.; volgens Fox, pp. 719v. is Spreuken 22:29 aan Amenemope ontleend.
32. J. Reindl, *TWAT* V, k.. 561.

DE PREDIKING VAN HET OUDE TESTAMENT

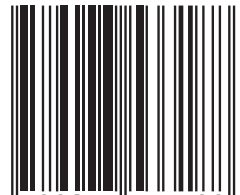
Een theologische commentaar onder redactie van Dr. A. Van Selms (†), Dr. A.S. van der Woude (†), Dr. C. Van Leeuwen (†). Dr. B.E.J.H. Becking en Dr. J.F. Mol

Verschenen:

Genesis (I en II) door Dr. A. Van Selms
Exodus door Dr. F.C. Fensham
Exodus (I en II) door Dr. B. van 't Veld
Leviticus door Dr. B. Maarsingh
Numeri (I, II en III) door Dr. H. Jagersma
Deuteronomium (IA, IB, II en III) door Dr. C.J. Labuschagne
Jozua door Dr. M.A. Beek
Richteren door Dr. Magdel Le Roux
I Samuël (I en II) door Dr. A.H. van Zyl
I Koningen door Dr. H.A. Brongers
II Koningen door Dr. H.A. Brongers
I Kronieken door Dr. K. Roubos
II Kronieken door Dr. K. Roubos
Ezra – Nehemia door Dr. B.E.J.H. Becking
Esther door Dr. J.A. Loader
Job (I en II) door Dr. A. Van Selms
Psalmen (I en II) door Dr. N.A. van Uchelen
Psalmen (III en IV) door Dr. Th. Booij
Spreuken (I en II) door Dr. E.W. Tuinstra
Prediker/Hooglied door Dr. M.A. Beek
Jesaja (I) door Dr. L.A. Sniijders
Jesaja (IIA, IIB, IIIA, IIIB) door Dr. W.A.M. Beuken
Jeremia (I en II) door Dr. A. Van Selms
Jeremia (III) en Klaagliederen door Dr. A. Van Selms
Ezechiël (I, II en III) door Dr. B. Maarsingh
Hosea door Dr. C. Van Leeuwen
Joël door Dr. C. Van Leeuwen
Amos door Dr. C. Van Leeuwen
Obadja door Dr. C. Van Leeuwen
Micha door Dr. A.S. van der Woude
Jona/Nahum door Dr. A.S. van der Woude
Habakuk/Zefanja door Dr. A.S. van der Woude
Haggai/Maleachi door Dr. A.S. van der Woude
Zacharia door Dr. A.S. van der Woude

KokBækencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT

9 789043 533188